

КОМУНІЗМ (від лат. *communis* — спільний, загальний) — суспільне явище, що складається з ідейно-теоретичного, політичного, економічного, морального та інших процесів. При цьому існує єдність теорії та практики, якими б ілюзор., утопіч. і практико-драм. вони не були. Ідея К. (спільності майна) зародилася у примітив., нерозвиненій формі у первіс. суспільстві. Знач. поштовху розвитку цієї ідеї надали стародавня грец. філософія і *християнство* (у формі християн. комун і монастирів). У домарксист. період ідея реалізації К. на практиці залишалася утопією (Платон, Е.-Г. Мореллі, Г. Маблі, Г. Бабьоф, П. Жоне-Спонвіль, Н. Бюньє, Т. Мор, К.-А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен та ін.). Перша вдала спроба застосувати на практиці ідеї християн. К. — створення Ієзуїт. держави (1610–1768) на тер. сучас. Парагваю. У зв'язку з багатовимірністю цього сусп. явища виокремлюють осн. сторони (характеристики) марксист. варіанта К.: комуніст. ідеологія, що претендує на теор. обґрунтування необхідності й форм переходу від *капіталізму* до К.; суспільно-екон. формація, яка існувала у формі первіс. (примітив.) К., а в нових істор. умовах у результаті пролетар. революції замінює капіталізм і постає як новий тип цивілізації (при цьому нібито розв'язуються протиріччя капіталізму на основі запровадження сусп. власності на засоби виробництва та перетворення праці із сили поневолення людини на засіб її розвитку, в результаті чого реалізується принцип: «від кожного — за здібностями, кожному — за потребами»); вищий ступ. розвитку *соціалізму* на етапі переходу від капіталізму. Існує багато ін. понять і підходів, які більше суперечать один одному, ніж роблять розуміння К. логіч., теоретично і практично реальним, серед них — наук., примітив., утопіч. К., *воєнний комунізм* тощо. Теорія сучас. К. створ. К. Марксом, Ф. Енгельсом, В. Леніним та багатьма їхніми інтерпретаторами (марксизм-ленінізм, маоїзм, єврокомунізм тощо). Більшість сучас. суспільствознавців вважає, що теорія К. — утопія, практика реалізації якої призводить до *тоталітаризму*, *диктатури*, ігнорування норм і принципів реал. *гуманізму*. Марксист.-ленін. варіант К. побудований на принципах матеріаліст. розуміння історії, згідно з якими сусп. буття визначає сусп. свідомість, економіка — політику. Важливу роль у марксизмі-ленінізмі відіграє теорія додатк. вартості: багатство сучас. товар. світу створюється за рахунок експлуатації найманої робочої сили. Внесок у процес створення сусп. багатства володарів власності й бізнесу це вчення знач. мірою ігнорує, як і роль вільної, твор. праці (проект., конструктор., різних видів духов. діяльності). Згідно з марксист.-ленін. теорією, за допомогою *диктатури пролетаріату* усуспільнюються

засоби виробництва і створюються умови для всебіч. розвитку особи. Однак при цьому відкритим залишається питання, яким чином клас, що, за виразом К. Маркса і В. Леніна, не має нічого, окрім ланцюгів, які сковують його економічно, політично і духовно, може виступити гегемоном сусп. розвитку, виробити гуманіст. світогляд і передову класову ідеологію. В. Ленін, намагаючись розв'язати це протиріччя, писав, що наук. світогляд і прогрес, ідеологію для пролетаріату розроблять представники інтелігенції і старих панівних класів, які перейдуть на позиції пролетаріату, тобто зрадники інтересів свого класу. К. Маркс і Ф. Енгельс (фундатори *марксизму*) розробили теорію здійснення світ. пролетар. (комуніст.) революції спочатку в найбільш технологічно розвинених країнах, а згодом розповсюдження її на відсталіші країни (теорія перманент. революції). Натомість В. Ленін доповнив теорію марксизму положенням про те, що пролетар. революція може відбутися й у відносно відсталій, окремій країні, яка є «слабкою ланкою» серед експлуататор. суспільств. Це доповнення до класич. марксизму було потрібне йому, щоб обґрунтувати висновок про можливість пролетар. революції й у відносно відсталій Росії. Більшов. (комуніст.) партія, яку очолював В. Ленін, реалізувала цю тезу на практиці, започаткувавши низку т. зв. соціаліст. революцій і в ін. країнах, що привело до створення «соціаліст. табору», нібито оточеного ворожим світом капіталіст. держав. Результатом такого істор. експерименту стало створення низки тоталітар., диктатор. режимів, які прагнули здійснити світ. пролетар. революцію, використовуючи народи та нар. багатство як засіб реалізації ідеї світ. революції, знищуючи спочатку ворожі класи, а потім і значну частину «соціаліст. інтелігенції», робітників і селян. Більшов. (комуніст.) партія СРСР створила систему концентрац. таборів і тюрем, де були знищені десятки мільйонів людей. Цим самим шляхом йшли її послідовники в ін. «соціаліст. країнах». КПРС і світ. комуніст. рух ставили за мету здійснити світ. комуніст. революцію усіма ненасильниць. і насильниць. засобами, спираючись гол. чином на ресурси СРСР і значно меншою мірою — на ресурси ін. країн соціаліст. табору. Внаслідок цього рівень життя в цих країнах, особливо в СРСР, був низьким, і насел. поступово переконалося в утопічності проекту комунізму в світ. масштабі. З погляду марксистів-ленінців учення К. складається з трьох осн. частин: матеріаліст. діалектики, що, у свою чергу, містить діалект. матеріалізм як заг. теорію розвитку, базовану на матеріальності усього сущого, та істор. матеріалізм як вершину сусп. філософії і наук про суспільство, що розкриває закономірності історії та сусп. розвитку; марксист. політекономії, яка складається з

політекономії капіталізму, що базується на теорії додатк. вартості, та політекономії соціалізму з осн. ідеєю планомірності розвитку нар. господарства при соціалізмі; власне наук. комунізму як теорії розбудови комуніст. суспільства засобами класової боротьби і революції, що об'єднує теоретично розроблену теорію класової боротьби, партії і революції та еклектичну, прожектер. концепцію побудови комуніст. суспільства без класів, держави, експлуатації, грошей, де все побудовано на повному самоврядуванні. Ця остання частина, найбільш заплутана теоретично, не реалізовувалася на практиці: держава та гроші не хотіли відмирати, комуніст. партія перетворилася у засіб тоталітаризму і масового терору, з'явилися нові форми експлуатації з боку комуніст. **бюрократії**, принцип, що всі працюють за здібностями, а отримують за потребами не реалізовувався, навпаки, дедалі більша частина насел. страждала від дефіциту продовольства, житла, ін. засобів існування. Логіч. результатом такого розвитку стала не світ. комуніст. революція, а розпад со-

ціаліст. системи у світ. масштабі та її авангарду — СРСР. Отже, К. не реалізувався як теорія, а практика довела, що він не реальний у сучас. істор. умовах.

Рекомендована література

1. История Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Краткий курс. Москва, 1945;
2. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. Москва, 1990;
3. Платонов С. После коммунизма. Москва, 1990;
4. Пайпс Р. Русская революция / Пер. с англ. Ч. 2. Москва, 1994;
5. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / Пер. з англ. К., 1998;
6. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість. К., 2002.

М. І. Михальченко

Бібліографічний опис:

Комунізм / М. І. Михальченко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-4419>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).